

razmer, katerih zakonitost je tudi ta, da eno nasilje porodi novo nasilje, da se sodbe marsikdaj izrekajo hitro in se zato dogajajo tudi človeške zmote.

Skrbno napisano delo sloni na avtentičnem arhivskem gradivu in številnih povojnih pričevanjih, od katerih so nekatera posredna. Kot je avtor zapisal v epilogu, si je prizadeval objektivno in neprizadeto razčistiti vprašanje vzrokov, ki so botrovali tragediji v zvezi s šestim partijskim tečajem ter vprašanje očitane izdajstva skupini Cerkljanov. Obsežna zbrana dokumentacija in skrbno tehtanje argumentov za in proti, vztrajno postavljanje vprašanj in iskanje logičnih odgovorov, pri čemer pusti do besede predvsem dokumentom, sami po sebi najbolj verodostojno potrjujejo avtorjevo težnjo k objektivnosti in deluje prepričljivo. Nekaterih odprtih vprašanj mu ni uspelo povsem razčistiti, toda na temeljno vprašanje je odgovor nedvoumen - partijska šola ni bila izdana in februarja 1944 usmrčena skupina Cerkljanov je bila nedolžna. Mlakar tudi ni našel potrditve za tezo o izdajstvu načelnika štaba 31. divizije Milka Hojana.

Pripomnimo mogoče lahko le to, da bodo kumulativne opombe kritičnemu bralcu na nekaterih mestih oteževale natančno kritiko teksta, da bi bila strokovna uporaba monografije olajšana, če bi le-ta imela tudi kazalo osebnih imen, ali pa to, da bi mogoče kdo že zaradi zanimivosti želel kaj več zvedeti o dveh pripadnikih bataljona Heine, katerih izjave avtor upošteva.

Povsem na koncu pa naj opozorimo še na eno dobro značilnost Mlakarjeve knjige, ki jo zgodovinarji praviloma težko dosegamo. Delo, ki je gotovo usmerjeno k širšemu krogu bralcev, v prvi vrsti s Primorske, je namreč pisano izredno berljivo, a v izbranem jeziku.

Vida Deželak-Barič

V e r a H u t a r : Slovenski Rdeči križ (od septembra 1943 do septembra 1944). Dolenjska založba, Novo mesto 2000, 300 strani, ilustr.

Najbolj znana in tudi najpomembnejša svetovna humanitarna organizacija ima na Slovenskem že dolgo tradicijo in zaradi sprememb v državni pripadnosti tudi pestro in spremenljivo organiziranost. Vendar je tema Rdečega križa med zgodovinsko izdelki skromno zastopana, takorekoč nedotaknjena. Le pred več desetletji je začel Martin Šlibar zbirati gradivo za zgodovino Rdečega križa na Slovenskem; v njegovem delu je osrednje mesto zavzemal prav čas med drugo svetovno vojno in po njej. Zbrano gradivo in elaborat¹ nista ugledala luči sveta, sta pa očitno bil deloma uporabljena v publikacijah, ki jih je o svojih predhodnikih izdal Rdeči križ Slovenije; med pisci je bila najmarljivejša Ivica Žnidaršič.² Manj

¹ Oboje hrani Arhiv Slovenije, fond 615, Rdeči križ Slovenije, fasc. 31.

² Rdeči križ Slovenije 1944-1974. (uredniški odbor: Maks Klanšek, Ivo Majdič, dr. Dušan Reja, Mira Svetina, Martin Šlibar, Ivica Žnidaršič). Ljubljana 1974; Ivica Žnidaršič: O začetkih in razvoju

presenetljivo je, da se Slovenski Rdeči križ v teh publikacijah najde komaj kot omemba. Tema sama je po vojni namreč dolgo sodila med neprijetne, predvsem zato, ker je kot organizacija, ki je sodila v meščanski krog, izpadala iz koncepta nove organizacije Rdečega križa Slovenije; povojne raziskave in preiskave vseh sumljivih točk nasprotnega tabora, ki jih je izvajala OZNa, so zajele tudi Slovenski Rdeči križ (v smereh povezav z "belo" in zlasti s "plavo gardo" ter z britansko obveščevalno službo) - zdi se, da ne s posebnim uspehom, saj se je takoj po preteku nekaj prvih povojnih let vse skupaj znašlo v arhivu, od koder so bile med prvimi izločenimi zadevami v Zgodovinski arhiv RSNZ tudi preiskave o Slovenskem Rdečem križu.

Obdobje med drugo svetovno vojno je bilo najbolj burno obdobje v delovanju in razvoju Rdečega križa na Slovenskem. Dotedanji banovinski odbor Rdečega križa je med okupacijo slovenskega ozemlja preživel več transformacij, predvsem pa oviranje svojega dela, ki je hkrati zelo naraslo in bi potrebam ne zadostila niti desetkratna okrepitev. V anektirani Ljubljanski pokrajini je bila Rdečemu križu namenjena prej ali slej priključitev v nacionalni Italijanski Rdeči križ in je po slabem letu do tega tudi prišlo. Istočasno je odporniško gibanje znotraj sebe iz globokih potreb do konca razvilo lastno organizacijo Slovensko narodno pomoč, ki je prevzemala podobne naloge. Nemški Rdeči križ je svoje organizacije ustanavljal tudi v okupirani in za aneksijo pripravljani Štajerski in Gorenjski, po osnovanju cone Jadransko primorje je z enoletno zamudo tudi v Ljubljanski pokrajini postavil organizacijo svojega nacionalnega Rdečega križa. V tem vmesnem času se je od septembra 1943 do septembra 1944 obudil in razmahnil avtonomen Slovenski Rdeči križ, ki so ga personalno sestavljali v veliki meri predvojni banovinski funkcionarji Rdečega križa. Končno je narodnoosvobodilno gibanje v nizu povzemanj vseh mednarodnih organizacij tudi samo ustanovilo Rdeči križ Slovenije in vanj kanaliziralo delujoči kader Slovenske narodne pomoči in celo dosegljivi del predvojnih aktivistov. Po okupaciji je ta postal tudi dejansko edina organizacija Rdečega križa, saj je prevzel tako aktiviste kot premoženje Slovenskega Rdečega križa kot na slovenskem ozemlju delujočih podružnic okupacijskih organizacij.

Prav vprašanje humanitarnih organizacij zunaj v krogu narodnoosvobodilnega gibanja delujočih Slovenske narodne pomoči in Rdečega križa Slovenije je bilo do študije Vere Hutarjeve še neraziskano vprašanje. Knjiga osvetljuje poglavje iz delovanja najbolj znane in tudi najbolj utrjene humanitarne organizacije med drugo svetovno vojno na Slovenskem. Njena pozornost je usmerjena v oblikovanje in delovanje Slovenskega Rdečega križa, ki ga je predvojna vodstvena skupina Rdečega križa obnovila, kakor hitro se je italijanska oblast, ki ga je 1942 ukinila, izgubila iz Ljubljane. Na roko so jim šle deloma zmedene okoliščine v prvem mesecu nemške okupacije dotedanjih italijanskih pokrajin, kot tudi določena avtonomija, ki jo je dotedanja Ljubljanska provinca dobila kot ena od pokrajin Operacijske cone Jadransko primorje. Ne glede na to, da Rdeči križ ni bil del oblasti, pač pa relativno samostojna organizacija, so bile te okoliščine pomembne tudi pri njegovem oblikovanju in delovanju.

Rdečega križa pri nas. Ljubljana 1984; ista, Rdeči križ za humanizem, razvoj in mir. Ljubljana 1988; ista, Tito in Rdeči križ Slovenije. (Ljubljana) 1980.

Slovenski Rdeči križ je nastal v Ljubljani septembra 1943, z dovoljenjem oblasti, se pravi posredno tudi z dovoljenjem nemške okupacijske uprave v Ljubljanski pokrajini. Imel je osrednji odbor v Ljubljani, tu je vzpostavil svojo infrastrukturo, pisarno, poizvedovalno službo, skladišče. Podružnice je razširil v Trst in nato v Gorico; sploh je njegovo delo potekalo ob osi Ljubljana - Trst - Italija, saj je tam bilo tudi njegovo glavno polje dela.

Poglavitni dosežek dela Slovenskega Rdečega križa je nedvomno uspešno posredovanje za izpust vsaj 1800 zapornikov iz ječ in zaporov v Kraljevini Italiji in nekaj stotin internirancev, sredi vojne, od oktobra 1943 do maja 1944. Zaporniki so bili povečini tisti, ki jih je obsodilo v obdobju med novembrom 1941 in septembrom 1943 vojaško vojno sodišče 2. armade zaradi sodelovanja v odporu ali tudi drugih deliktov iz pristojnosti sodišča, npr. krajami vojaškega blaga, črno borzo in podobnimi nepolitičnimi kaznivimi dejanji. Skoraj vsi od obsojenih na daljše zaporne kazni od šestih mesecev so bili poslani zaradi varnostnih razlogov in pomanjkanja prostora v zaporih v Ljubljani in Novem mestu na prestajanje kazni v zapore in kaznilnice v italijanskih pokrajinah, od Benetk do južne Italije. Tako se je v hipu italijanskega izstopa iz vojne 9. septembra 1943 znašlo v metežu notranjega razpada okoli 3000 zapornikov Slovencev v okoli 200 zaporih, kaznilnicah, in, upošteva je Rab, kar okoli 15.000 internirancev, ki pa so se v velikem številu rešili sami.

Bistveno težje je bilo z zaporniki. Slovenski Rdeči križ, ki jih je želel rešiti iz zaporov, se je nasproti legalističnim oblastem Socialne republike Italije naslonil na nemško okupacijsko oblast v Italiji in, potem ko je pripravil teren v Ljubljani z dovoljenjem policijske uprave, da se zaporniki lahko vrnejo, ter poznejšim razveljavljanjem sodb italijanskega vojaškega sodišča, poslal v Italijo delegate, ki so dovolj domiselno in iznajdljivo uporabljali originalne in prirejene dovolilnice, v kombinaciji z dovoljenji nemških policijskih oblasti, da so dosegli osebni dostop do mnogih kazenskih zavodov in zapornikov ter izsilili ali dosegli njihovo izpustitev, jih pospremili na vlake, ki so vozili proti Trstu in v Ljubljano. Velika večina jih je dosegla domače kraje, mnogi so se pridružili narodnoosvobodilnemu gibanju, kajti dejansko so to bili v veliki meri njegovi sodelavci, aktivisti, celo partizani. Res zaporniki niso bili neposredno življenjsko ogroženi, če odštejemo pogoje prestajanja kazni, ki so bile pod nivojem (skoraj obvezna tuberkuloza po letu bivanja v zaporih), da jim je grozila odvedba na delo v Nemčijo. Med najbolj prizadevnimi in uspešnimi delegati posebej izstopata dr. Mitja Lukan in Josip Jošt.

Slovenski Rdeči križ se je gibal na občutljivem terenu, kjer je zadeval v pristojnosti okupacijskih oblasti in bil zato izpostavljen sumničanju vseh, ki so hoteli imeti popoln nadzor in polno pristojnost. Okupacijska oblast je gledala nanj kot na sitnobe, v katerih je gojišče tako komunistov kot britanskih tajnih služb (del v njem je dejansko pripadal osvobodilnemu gibanju), osvobodilno gibanje kot sumljivo početje kvazifilantropov, ki so bili razredno dovolj daleč od v osnovi populističnega povprečja gibanja; ki so k temu imeli tudi stike s sovražniki Nemci, in v njegovi sumničavi maniri so mogli zato biti le njihovi sodelavci, ki jim delajo usluge za to, da jih ti puščajo na potovanja v Italijo. Domača kolaborantska uprava jih je sicer tolerirala, a vendar sumila, da so med njimi infiltrirani komunisti, ki iščejo možnosti, da rešijo svoje somišljenike med zaporniki.

Ta vražji ples je moral njegovega vodjo, odvetnika dr. Otona Fetticha stati mnogo živcev; zahteval je mnogo spretnosti in neizogibni so bili trki; zdaj je Rdeči križ napadla Osvobodilna fronta (v Slovenskem poročevalcu), nato policija domače Rupnikove uprave, ki je delegatom sledila celo v Italijo, končno tudi Nemci sami, ki so njegovo delovanje septembra 1944 radikalno zaustavili. V dveh dneh, 11. in 12. septembra, so aretirali večino vodstva in delujočih in jih poslali tako rekoč brez preiskovalnega postopka v koncentracijska taborišča Dachau, Ravensbrück in Auschwitz. Na zapornih poveljih, ki so bila izdana 11. septembra 1944, je bila zapisana kvalifikacija "Nemčiji sovražno zadržanje in sum sodelovanja z OF", kaj konkretnega je bilo za tem, je mogoče le ugibati. Sum sodelovanja z OF je obstajal že dalj časa; ni pa videti, da bi prav tedaj nastopili neki novi dokazi, proti čemur govori tudi kratek in površen preiskovalni postopek. Opredelitev *Nemčiji sovražno zadržanje* se morda nanaša na prizadevanja odbora, da bi mu dovolili pristop v nemška koncentracijska taborišča. Tja ni bil dovoljen dostop niti Mednarodnemu Rdečemu križu, čeprav so taboriščniki - državljani nekaterih zahodnih držav dobivali 1944/45 pakete Mednarodnega Rdečega križa, kot slikovito opisuje Franc Jeza v svojih spominih.³ V Dachau je bilo odpeljanih 14 vodilnih mož Slovenskega RK, 5 žensk v Ravensbrück, 6 moških pa v Auschwitz. V taborišču v Dachau jih je do maja 1945 umrla peterica: predsednik dr. Oton Fettich, ing. Oton Fink, Miroslav Gregorka, dr. Fran Novak in Jože Skalar.

Knjiga je sestavljena iz dveh delov. Avtorski tekst je po svoji naravi študija o nastanku, delovanju in koncu Slovenskega Rdečega križa. Študijo dopolnjujejo ali pojasnjujejo obširne priloge, sestavljene iz 77 dokumentov ali njihovih odlomkov, v katerih je avtorica kronološko zarisala vse obravnavano obdobje Slovenskega Rdečega križa, od najave o ustanovitvi do poročila o življenju v Dachau.

Po izidu knjige Vere Hutarjeve je izpolnjena še ena vrzel v poznavanju naše preteklosti, družbene zgodovine, čeprav brez pretenzije, da bi bila problematika že povsem izčrpana. V širših dimenzijah je lahko spodbuda za premislek o delovanju slovenske družbe med vojno, hkrati pa sami organizaciji Rdečega križa odpira podobna vprašanja, kot jih je začel v samospraševanju o svoji vlogi v drugi svetovni vojni Mednarodni Rdeči križ na prvih povojnih konferencah Lige društev Rdečega križa.

Damijan Guštin

P i e t e r L a g r o u : The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965. Cambridge University Press, Cambridge 2000, 327 strani.

³ Franc Jeza: Spomini iz taborišča. Trst 1985, str. 136-137, 154-155, 168.